

УДК 94(477) «1918»:355.48

ВАСИЛИНЧУК А. В.

<https://orcid.org/0000-0001-6379-116X>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.44.2025.3-20>

БЕРДИЧІВСЬКО-ЖИТОМИРСЬКА ОПЕРАЦІЯ РЕСПУБЛІКАНСЬКИХ ВІЙСЬК ДИРЕКТОРІЇ УНР ПІД ЧАС АНТИГЕТЬМАНСЬКОГО ПОВСТАННЯ (ЛИСТОПАД 1918 Р.)

У статті досліджено перебіг Житомирської операції республіканських військ Директорії УНР під час антигетьманського повстання у листопаді 1918 р. На основі аналізу архівних матеріалів, мемуарів учасників подій та наукової літератури відтворено хронологію бойових дій у Бердичеві, Козятині, Житомирі, Коростені та навколишніх районах. Особливу увагу приділено ролі Чорноморського Кошу, діяльності місцевих органів влади та позиції Волинського губерніального старости Д. Андрю, який організовував спротив республіканським військам. Показано значення здобуття Бердичева й Житомира для налагодження зв'язку між центрами повстання та створення заплілля для облоги Києва. Автор наголошує, що операція стала однією з ключових подій антигетьманського повстання та дозволила розширити контроль Директорії на Правобережжі, попри активну протидію гетьманських сил. Доведено, що регіональний вимір конфлікту, особливо на Волині, потребує окремого глибокого вивчення, оскільки події тут істотно вплинули на загальний перебіг боротьби за відновлення Української Народної Республіки.

Ключові слова: Директорія, Українська Народна Республіка, антигетьманське повстання, Волинська губернія.

Постановка проблеми. Повалення гетьманату Павла Скоропадського досі залишається однією з малодосліджених тем Української Революції на фоні інших конфліктів, які відбувалися під час неї. Причини повстання проти влади гетьмана на чолі з Директорією визрівали від самого моменту приходу Павла Скоропадського до влади – 29 квітня 1918 року. Попри масове невдоволення українців гетьманським урядом, розгортання повстанського руху та діяльності напівпідпільних осередків, успішний виступ проти влади гетьмана був неможливим, доки Павло Скоропадський спирався на підтримку військ Німеччини та Австро-Угорщини, які перебували на території України. Вікно можливостей для збройного антигетьманського виступу відкрила

Василинчук Артем Вікторович, аспірант, Національний університет «Києво-Могилянська академія», м. Київ.

© Василинчук А. В., 2025.

зафіксована 11 листопада 1918 року поразка держав Четверного союзу, внаслідок якої німецькі й австро-угорські війська мусили покинути українську територію. Втрата Павлом Скоропадським головної опори дозволила опозиційним силам розпочати реалізацію повстання проти гетьмана й закликати народ виступити проти його влади з метою відновлення Української Народної Республіки.

Не дивлячись на те, що майже в будь-якій праці з історії Української революції відводиться певне місце антигетьманському повстанню, у більшості публікацій воно подається у спрощеній формі та виглядає як короткотривала акція, у якій головна роль відводилась окремому загону Січових Стрільців, а битва під Мотовилівкою була чи не єдиною сутичкою в конфлікті. Між тим регіональний вимір конфлікту наразі є слабо відображений в історіографії. Зокрема, питання бойових дій у східній частині Волинської губернії не було досліджене належним чином.

Наразі вбачається за необхідне виокремити ряд актуальних проблемних питань, які потребують наукового обговорення, а саме Житомирська операція, проведена республіканськими військами Директорії УНР під час антигетьманського повстання у листопаді 1918 року, яка мала на меті встановлення контролю над Житомиром та прилеглими територіями, що стало важливим етапом у поваленні гетьманату Павла Скоропадського.

Аналіз дослідження свідчить, що питання Житомирської операції республіканських військ Директорії УНР під час антигетьманського повстання у листопаді 1918 р. якщо і висвітлюється в науковій літературі, то переважно обмежується облогою Києва, події ж на решті території України лишаються поза увагою дослідників.

Мета дослідження полягає у вивченні воєнної операції із захоплення Бердичева та Житомира республіканською армією Української Народної Республіки під час антигетьманського повстання, відновленні хронології подій, а також дослідження наслідків захоплення цих населених пунктів для головної битви антигетьманського повстання – облоги Києва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання перебігу антигетьманського повстання Директорії досліджували у своїх працях наступні дослідники Тинченко Я., Гай-Нижник П., Савченко В., Дем'янюк О., Михайлович Т., Яровенко Т., Чиркова М., Котляр Ю., Подковенко Т., Пиріг Р., Кравчук М. та ін.

Особливо варто відзначити праці, присвячені вивченню перебігу конфлікту на регіональному рівні, зокрема на Чернігівщині та Сумщині (*Савченко, 1936*), у Полтаві (*Чиркова, 1999: 241 – 244*), на Миколаївщині (*Котляр, 2019: 122 – 146*) та Поділлі (*Антонішин, 2012*).

Зазначені та інші вчені зробили значний внесок у розвиток наукової доктрини, створивши загальне підґрунтя для подальших досліджень, проте події на Правобережній Україні розглядались фрагментарно, а окремі положення так і залишилися не дослідженими взагалі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Станом на початок листопада 1918 р. групою членів Українського національного союзу на чолі з В. Винниченком і М. Шаповалом вже досить довгий час здійснювалася підготовка повстання проти гетьмана П. Скоропадського із залученням певних регулярних військових формацій, із керівництвом яких змовники вступили у контакт і досягли відповідних домовленостей.

В. Винниченко оповідає у своїх спогадах про наявність двох планів повстання. Згідно з першим Січові Стрільці за підтримки полку Залізничників мали б стрімко, за пару годин, на потягах дістатися з Білої Церкви до Києва та захопити його за один-два дні. На його думку, це було можливим, адже гетьманські війська в Києві були боязкі та не змогли б швидко організувати гідну відповідь. Проблема була у німцях, яких лише в Києві було 30 тисяч, а по всій Україні – до 200 тисяч. Хоча Велика солдатська рада й заявила про невтручання німецьких військ у внутрішні справи України, але голова Українського народного союзу справедливо вважав цю відповідь непевною. Тому був розроблений другий план. За ним повстання мало тривати не пару днів, а дещо більше. Необхідно було взяти Київ в облогу, оточити його та поступово озброювати селян, аж поки сили повстанців не будуть достатніми для захоплення столиці, навіть за участі її оборони з боку німців (*Винниченко, 2008: 474-475*).

Одним із центрів повстання проти гетьмана на Правобережжі мав бути Чорноморський Кіш під командою полковника М. Поліщука. Він дислокувався у Бердичеві і складався із 3 куренів (кожен з яких мав три піхотні сотні і одну кулеметну) та нараховував 1380 козаків, 137 підстаршин, 85 старшин, 115 коней, а артилерійська батарея мала всього 4 гармати, і загалом

згідно зі споминами сучасника мали дуже погане матеріальне забезпечення (*Смовський, 1938: 99 – 118*). З іншого боку, М. Шаповал наводив абсолютно протилежну інформацію – 500 – 600 осіб у складі Кошу, зате величезна кількість озброєння і спорядження (*Шаповал, 1938: 40*). Ще меншу чисельність Кошу ми бачимо в «Відомостях кількості особового складу армії на 1-ше листопада». Відповідно до неї Кіш складався лише з 174 козаків, 10 підстаршин і 90 старшин (*Тинченко, 2009: 397*).

Однак Кіш, як і Січові Стрільці, мав непоганий мобілізаційний потенціал. Кость Смовський, один із старшин Кошу, згадував, що ще перед повстанням старшин і підстаршин посилали по селах, аби збирати потенційних рекрутів (*Смовський, 1938: 99 – 118*), що можна вважати поступовою підготовкою до повстання, адже маловірогідно, що такі дії схвалило військове керівництво Української Держави з огляду на недовіру до цього підрозділу.

Можливо, через утаємниченість вказаних дій ми бачимо таку різницю між даними, наведеними організаторами повстання, і офіційними даними Української держави – керівництво Кошу сподівалося приховати факт прихованої мобілізації. Ймовірно, в офіційних реєстрах ми бачимо виключно професійних військових, а решта були негласно мобілізовані. Значний відсоток непрофесійних вояків, які не отримали належної підготовки, може пояснити і відносно низьку бойову ефективність, і недисциплінованість Кошу, які він продемонстрував під час облоги Києва.

Бердичів, у якому на момент початку повстання розташовувався підрозділ, був значним повітовим центром Київської губернії і потужним залізничним вузлом. Залізниця на південний схід від міста через Козятин і Фастів вела до Києва. Що важливо, саме Фастів був першою точкою, куди вирушив Окремий загін Січових Стрільців із початком повстання і захоплення Білої Церкви. І саме Фастів був своєрідною з'єднувальною ланкою між Чорноморським Кошем і січовиками. Другий напрямок проходив через всю Волинську губернію аж до Рівного, де залізниця розділялася на дві великі гілки – на Ковель і через Дубно в Галичину; інша гілка вела на Поділля до Вінниці, де розміщувався штаб 2-го корпусу Української держави, який невдовзі після початку повстання приєднався до складу республіканських військ. Третя невеличка гілка з'єднувала Бердичів із центром Волинської губернії Житомиром.

Таким чином, контроль над залізничними станціями Бердичів-Козятин дозволяв би повстанцям підтримувати зв'язок між його різними осередками (*Россия. Географическое описание Российской Империи по губерниям и областям с географическими картами, 1913*).

У ніч з 16 на 17 листопада, отримавши наказ про початок повстання, особовий склад Кошу почав операцію із захоплення Бердичева. Спершу було роззброєно місцевий офіцерський відділ, а після цього було зайнято військовий склад, який охороняли німці. Крім того, роззброєною виявилась і Державна Варта. Таким чином, місто було захоплене, а повстанцями була отримана значна кількість озброєння, яке дозволило провести в околицях Бердичева мобілізацію селян. К. Смовський згадує, що вже на наступний ранок до Кошу прийшло понад 700 осіб – добровольців із навколишніх сіл, багато хто приходив із зброєю і набоями (*Смовський, 1938: 99 – 118*). Ймовірно, така швидка реакція була наслідком гарної підготовчої роботи, здійсненої до початку повстання.

Упродовж 17 листопада йшла організаційна робота. Окрім трьох вже сформованих куренів було створено ще один – резервний, а також кінний дивізіон. Діючи відповідно до початкового плану повстання, який передбачав якнайшвидше захоплення Києва, вдень 17 листопада 1-й курінь та артилерійська батарея були відправлені у напрямку Києва через Козятин. Хоча К. Смовський датує цю подію 16 листопада і, більше того, зауважує, що ці підрозділи взяли участь у битві під Мотовилівкою і навіть мали 7 поранених під час сутичок із сердюками. Крім того, в посиленнях своїх споминів Смовський дорікає сучасникам у замовчуванні участі чорноморців в бою та гіперболізації ролі Січових Стрільців (*Смовський, 1938: 99 – 118*). Однак перевірити вищезгадану інформацію наразі не є можливим, оскільки, окрім цих одиноких свідчень К. Смовського, інших доказів участі Чорноморського Кошу у битві під Мотовилівкою немає, тож у наших розрахунках ми будемо досить критично ставитись до цих спогадів.

На наступну після Бердичева станцію Козятин можна було прибути в крайньому випадку через декілька годин. Крім того, наскільки нам відомо, в Козятині не перебувало ніяких серйозних підрозділів, крім Державної і Залізничної варті. Зрештою Козятинський відділ Залізничної варті під командуванням В. Оскілка

був підпорядкований О. Осецькому і тому підтримував повстання. З огляду на все це зайняття Козятина не мало викликати значних труднощів і, ймовірно, місто та станція були зайняті до кінця дня 17 листопада або до ранку 18 листопада. В цей же час з Бердичева до Козятина вирушив 2-й курінь і кінний дивізіон. Разом вони рушили на Київ через Фастів. Таким чином, завдяки енергійним діям Чорноморського Кошу було налагоджено зв'язок між 2 основними центрами повстання на Правобережжі: Білою Церквою та Бердичевом.

18 листопада 3-й курінь Чорноморського Кошу залізницею вирушив у напрямку на Рівне, залишивши в якості залоги міста лише Резервний курінь. Під кінець цього ж дня Українська Національна Рада (ймовірно, місцева філія Українського національного союзу) проголосила республіканську владу в Рівному (*Україна: Хроніка ХХ ст.: Рік 1918, 2009: 369*). Розташована у місті залога не чинила їм спротиву і зберігала нейтралітет. Добровольчі ж дружини в цьому місті й інших містах Волині, певно, були роззброєні або також вирішили не втручатися у цю справу. Вірогідно, 3-й курінь Чорноморського Кошу прибув у місто десь 20-21 числа. Потому це з'єднання рушило на Сарни і захопило його впродовж наступних декількох днів. Цілком ймовірно, що на шляху до Рівного біля ст. Здолбунів Кіш розділився: одна його частина пішла на Рівне, в той час як інші рушили на Дубно і Кременець, які було зайнято 21 листопада (*Село. – КП., 1918: № 4*). Таким чином, більша частина Волинської губернії, розташована вздовж залізничної лінії Бердичів-Рівне, до 21 листопада опинилася під контролем республіканських військ.

Ситуація в північних повітах є досить нечіткою. Ми впевнено можемо говорити про те, що регулярні частини Директорії туди не потрапляли, однак цілком ймовірно, що Коростень і навколишній район були захоплені якимись повстанцями, адже туди невдовзі було відправлено гетьманські військові з'єднання, які захопили ці міста з боєм.

Очевидним є те, що губерніяльний центр – Житомир – продовжував залишатися під контролем урядових сил.

Відповідно до низки положень про воєнний стан, який було введено в усіх губерніях Української Держави в першій половині листопада, вся влада в губерніях мала перейти до командирів корпусів і, відповідно, саме вони мали де-юре займатися питанням придушення усіх повстань (*Гай-Нижник, 2009: 12 – 33*).

Бердичів, як центр виступу чорноморців, знаходився у Київській губернії, однак він розташований прямо біля кордонів Волинської, і тому логічно, що збройні сили з території Волинської губернії мали намагатися їм протидіяти. Однак, як ми побачили, впродовж перших декількох днів ніяких таких спроб зроблено не було. У Волинській губернії з організацією спротиву виникла значна проблема, адже командир I Волинського корпусу С. Дядюша оголосив нейтралітет і відмовився починати боротьбу з бунтівниками. Таку саму позицію зайняли і більшість частин, які входили у склад корпусу. Лише один підрозділ корпусу (4-й Холмський полк, дислокований в Острозі (*Тинченко, 2009: 235*), висловив свою підтримку діючому уряду. Хоча I Волинський корпус існував майже виключно на папері і мав тотальний недобір особового складу, однак його нейтралітет призвів до того, що республіканські війська не зустрічали особливого спротиву і поширювали свій вплив по губернії.

З огляду на вищезгадані обставини, фактичне керівництво обороною краю від республіканських військ почала здійснювати цивільна адміністрація, представлена Волинським губерніальним старостою Дмитром Андро.

Інформація про події у Бердичеві мала надійти у губерніальний центр Житомир на ранок 17 листопада, так само, як і інформація про повстання Січовиків у Білій Церкві.

На наступний день губерніальний староста надіслав у Київ телеграму, з якої видно його погляд на ситуацію, що склалася. З цієї телеграми виходило, що він впродовж 17-18 листопада вживав вкрай енергійні заходи. Перш за все, провів перемовини з німцями, домовившись про їх допомогу у випадку, якщо повстанці спробують захопити Житомир. По-друге, за його словами, він зробив все, що було можливо, для організації оборони Житомира. По-третє, відправив аероплан до Бердичева з метою аеророзвідки, а також сильний розвідувальний підрозділ з метою вибити Чорноморський Кіш із міста. Також він доповів відому йому інформацію про повстання під Києвом. Залишається лише дивуватися можливостям розвідки волинського старости, адже його здогадки абсолютно підтверджуються подальшими подіями. У своєму звіті він попереджає про можливість удару по Житомиру, про ймовірний наступ повстанців вздовж залізниці аж до Рівного, про надання допомоги Чорноморським Кошем у Київській операції Окремому загону Січових Стрільців. Більше того, Д. Андро

дуже раціонально оцінював важливу роль захоплення Фастова і пропонував київському керівництву завдати удару саме туди, а також завчасно повідомити його, ймовірно, для координації спільних дій. На жаль, для Волинського губерніального старости на момент надсилання цієї телеграми до Києва такий удар вже було нанесено і результатом його виявилась невдала битва під Мотолівкою (*ЦДАВОВУ України, ф. 1216, оп. 1, спр. 95, арк. 254*).

Крім всіх вищезгаданих заходів, Д. Андро, подібно до інших губерніальних старост, взяв на себе завдання організації тих сил, які змогли б придушити повстання. Зазначені сили були представлені фактично парамілітарними військовими утвореннями.

У його випадку такою силою став створений «Житомирський офіцерський загін». До складу цього загону увійшла ціла низка військових формацій. По-перше, увійшли ті старшини I корпусу, які були не згодні з нейтральною позицією свого командира і вирішили взяти участь в обороні краю (організацією таких кадрів зайнявся полковник П. Ліпко) (*Тинченко, 2009: 236*). По-друге, старшини Кінбурнського кавалерійського полку (15 осіб), які покинули рядовий склад свого полку, що мав певні симпатії до республіканців, і приєдналися до загону (*Савченко, 1938: 169-199*). По-третє – «Волинський військовий відділ». Це був місцевий аналог добровольчих дружин, що восени 1918 р. формувалися по всій території України. На листопад 1918 р. він був непогано організований і навіть мав у своєму складі контррозвідувальний відділ (*Дем'янюк, 2011: 160-162*). Також, можливо, до складу загону було включено охоронну сотню і частини Державної Варти Житомира. Більшість дослідників згодні, що чисельність підрозділу була близько 300 осіб, однак при цьому вони мали чудове озброєння. На нашу думку, розмір цього загону мав бути дещо більшим, а така цифра є результатом того, що враховуються переважно ті сили, які брали участь у боях на півдні Волинської губернії. Між тим в історіографії поширена думка, що цим загonom командував особисто губерніальний староста, що не може відповідати дійсності з огляду на його постійне перебування в Житомирі та продовження виконання службових обов'язків. Його заслуга полягає саме в організації загону та плануванні загальної стратегії його дій, у виконанні тих функцій, які відмовився виконувати командир корпусу.

Стратегічний план Андра мав бути наступний: 1) пріоритетною була допомога обложеному Києву. Це передбачало ті дії, які

Д. Андро пропонував у своїй телеграмі 18 листопада, а саме нанесення удару на Фастів, де на той час вже знаходилося керівництво Директорії. Однак перед цим необхідним було захоплення залізничних станцій Бердичів і Козятин; 2) ліквідація влади Республіки вздовж залізничної лінії Бердичів-Рівне; 3) ліквідація повстанців на Північ від Житомира на лінії Коростень-Сарни.

На 19 листопада загін було більш-менш впорядковано і він був готовий до виконання завдань. Його розділили на дві частини. Найбільш підготовлені частини загону на наступний день (20 листопада) було відправлено на найпріоритетніший напрямок – на Бердичів під команду генерала Чистякова. Судячи з опублікованого в офіційній пресі Директорії інформаційного звіту II Подільського корпусу, в цей день біля Бердичева відбувся важкий бій тривалістю аж 5 годин, в результаті якого гетьманці відступили (*Село. – КП., 1918. № 1*). Однак проаналізувавши звіти Директорії більш пізнього періоду і заодно переглянувши гетьманську пресу, ми можемо дійти іншого висновку: бій завершився перемогою гетьманців і захопленням міста.

Однак це не був повний розгром. Резервний курінь Чорноморського Кошу спільно із Залізничною вартою змогли організовано відступити на Козятин, попередньо розібравши залізничну колію до нього (*Голось Києва. – К., 1918. № 160, 21 (8) листопада 1918*). Крім того, при відступі були розстріляні взяті в полон ще 17 листопада офіцери місцевої добровольчої дружини, через небезпідставне побоювання, що вони доєднаються до сил Андро. Кількість розстріляних відповідно до зведень сягала 16 осіб (*ЦДАВОВУ України, ф. 1064, оп. 2, спр. 11, арк. 3 зв.*).

Видовище розстріляних соратників спричинило сильний вплив на загін, який тепер прагнув помсти повстанцям і отримав гарну мотивацію для подальшої боротьби. На наступний день по захопленні міста було влаштовано військово-польовий суд над полоненими чорноморцями, яких звинуватили у розстрілі офіцерів. Цей акт помсти пізніше Директорія використовує у своїй пропаганді для демонізації ворога. Крім того, на саме місто була накладена контрибуція як помста місцевим жителям за співчуття повстанцям. Особливий гнів «визволителів» впав і на місцеве єврейське населення, яке становило більшість міста і дуже лояльно поставилось до чорноморців, справа ледь не дійшла до єврейського погрому. Мало це певні наслідки і для євреїв Житомира,

оскільки з їх лідерами невдовзі після отримання інформації про вбивство офіцерів у Бердичеві мав розмову сам губернiальний староста Андро і пригрозив їм погромом у випадку, якщо ще раз дізнається про зв'язки євреїв з Директорією (*Чериковер, 1923: 168*).

У військовому ж плані захоплення Бердичева було значним здобутком гетьманських сил, адже розрізало два повстанські центри (січовики та ті чорноморці, що вели облогу Києва, і 3-й курінь Чорноморського Кошу з повстанцями, що приєдналися до нього, які тим часом захоплювали Західну частину Волинської губернії). Керівництво гетьманців у Бердичеві вирішило розділити свої сили. Одна частина військ мала продовжити виконання найбільш пріоритетного завдання, а саме здобуття Фастова, а інша – йти вслід за 3-м куренем Чорноморського кошу і звільняти зайняті ним населені пункти вздовж залізниці. Таке розділення сил і так невеликого загону негативно позначилось на його бойовій якості і, ймовірно, стало однією із причин його майбутніх невдач.

Не дивлячись на те, що колія на Козятин була розібрана, Андро телеграфом із Житомира віддав наказ продовжити наступ на Козятин, хоча сили для наступу були досить незначні (не слід забувати, що з боку Бердичева рухалась лише частина Житомирського офіцерського загону, до того ж рухалась пішки і верхи, а не в бронепотязі, що також знижувало її бойову ефективність і швидкість). Успішність наступу мав гарантувати одночасний удар із Півдня (з Липівця) на Козятин від Липовецького повітового старости Д. Носенка. Малоімовірно, що його сили могли бути значними: вони, певно, склалися з Охоронної сотні м. Липовця, невеликої кількості вартових і, можливо, невеликої добровольчої дружини (хоча інформації про її існування у нас немає); зате вони наступали потягом. Одночасно із Сквири вирушив на Паволоч і Попельню загін Сквирського повітового старости А. Ласкіна, який після захоплення Попельні мав вздовж залізниці рухатись до Козятина зі Сходу. Таким чином, в ідеалі наступ мав вестись одночасно із трьох сторін. Виступ було призначено на ранок 21 листопада.

У Козятині між тим знаходився лише недосвідчений Резервний Курінь Чорноморського Кошу, сформований із мобілізованих селян і Козятинська залізнична Варта на чолі з В. Оскілкою. На нашу думку, саме він взяв на себе обов'язки оборони міста і, ймовірно, гарно її організував. Розуміючи слабкість власних сил,

він попросив підкріплення у Ставки в Фастові, а також просив частини 3-го куреня Чорноморського Кошу завдати удару з боку Шепетівки і спробувати відбити Бердичів. Нам мало що відомо про оборону цього населеного пункту, однак, на нашу думку, його утримання є однією з ключових подій антигетьманського повстання, адже так було не допущено завдання удару в тил військам, що вели облогу Києва, і забезпечене їх постачання їжею та спорядженням з Подільської губернії. Гетьманські сили були не чисельні, і успіху вони могли досягти лише за умови гарно скоординованих дій, роблячи ставку на те, аби змусити ворога битися на три фронти одночасно. Однак організувати цю координацію між трьома загонами було вкрай важко. Загін А. Ласкіна був зупинений на ст. Попельня отаманом Гуком, тож наступ на Козятин зі Сходу не вдався. Наступи з-під Бердичева і Липівця, ймовірно, відбулися нескоординовано і внаслідок цього також не мали успіху.

У наступні дні бої за Козятин тривали також, однак успішно відбивалися Оскілком. Його положення значно полегшила ситуація під Києвом, де бої набули позиційного характеру, що дозволило відправляти офіцерів із запасами зброї по повітах і озброювати селян, формувати їх відділи тощо. Таким чином встановлювався контроль над повітами, поповнювалась армія, що створювало резерви, які відправлялися в тому числі і під Козятин на допомогу Оскілку. Крім того, йому на допомогу щодня приходили навколишні селяни і загони повстанських отаманів. Зрештою, ще одним джерелом допомоги були частини II Подільського корпусу. 24 листопада з-під Києва на допомогу Оскілку прибули регулярні підрозділи Січових Стрільців, а самого Оскілка було призначено полковником армії УНР та командувачем Південно-Західного району республіканських військ (*Республіканські Вісті – В., 1918. Ч.2 30 листопада 1918*).

25 листопада Андро планував провести черговий наступ по відновленій залізничній колії, однак Оскілко, вмів використавши новоприбулі підкріплення, зумів у черговий раз відбити наступ і перейти в контрнатуп. До кінця дня його війська вже зайняли Бердичів (*Республіканські Вісті – В., 1918. Ч.1 29 листопада 1918*), а гетьманські війська відступили у бік Житомира та міцно закріпились на ст. Кодня. Одночасно 25 листопада, як вже згадувалось раніше, іншу частину військ з-під Козятина було відправлено на Липовець і далі по залізниці.

Таким чином, спроби Д. Андра завдати удару в тил республіканській армії і захопити Фастів зазнали остаточної невдачі.

Дії тієї частини Волинського офіцерського загону, яка відправилась услід за 3-м куренем Чорноморського Кошу, були більш успішними. Де-факто вони повторювали шлях цього куреня, однак, якщо курінь не зустрів майже ніякого спротиву, то гетьманським силам довелось діяти у набагато важчих умовах. Курінь, прибуваючи на кожну станцію, очевидно, здійснював роздачу зброї і імпровізовану мобілізацію. Таким чином, на кожній станції, окрім лояльної республіканцям Залізничної варті, з'являлись і відносно міцні гарнізони, з якими тепер були змушені зіткнутись гетьманські війська. Крім того, на кожній станції гетьманці були змушені залишати свої гарнізони, що зменшувало силу їх ударних частин. З огляду на це просування гетьманців було дещо повільнішим, аніж республіканських військ, однак воно все ж успішно розвивалося. 23 листопада Житомирським загonom було захоплено Шепетівку, до 25 листопада відновлено владу в Рівному, а до 27 – в усіх навколишніх містах довкола нього (Дубно, Ізяслав, Кременець) (*Голось Києва. – К., 1918. № 166, 28 (15) ноября 1918*). 3-й курінь Чорноморського Кошу під час цих боїв зазнавав тяжких втрат і, ймовірно, покинувши міста, вирішив відійти подалі від залізниці, адже туди через брак вояків гетьманці б не наважились йти. Важливим фактором успіху гетьманців у цих містах було сприяння старшин з полків I Волинського корпусу, які раніше дотримувалися нейтралітету. Звільнивши якесь місто, в ньому створювали міцну залого з таких старшин, намагалися проводити мобілізації серед офіцерів та залучали до оборони місцевості озброєні загони поміщиків (*ЦДАВОВУ України, ф.1216, оп.1, спр. 73, арк. 160*).

Одночасно успішні дії вела третя частина Житомирського офіцерського загону, яка мала завдання зачистити Північ губернії. Цією частиною загону керував близький соратник графа Келлера генерал Кислицін, який, за його ж спогадами, спеціально для цього прибув з Києва (*Кислицын, 1936: 34 – 35*). 22 або 23 листопада (судячи із відновлення залізничного сполучення Києва з цією станцією) (*Нашь путь. – К., 1918. № 6, 24 (11) ноября 1918*) йому вдалося відновити контроль над Коростенем. У містечку була залишена найменш професійна частина загону у вигляді добровольців – студентів Житомирської духовної семінарії. Решта

загону почала рух у напрямку Сарн і 25 листопада з боєм зайняла це місто (*Голось Києва. – К., 1918. № 164, 26 (11) ноябрю 1918*). Повстанці з Сарн рушили на Північ в район містечка Домбровиця. Гетьманці ж, організувавши в Сарнах залогу з місцевих офіцерів і добровольців, покинули місто і рушили назад у Житомир.

Республіканські війська під командою Оскілка отримали повну стратегічну ініціативу. З Бердичева було почато наступ на Житомир, для чого необхідно було захопити ст. Кодня. 26 листопада на ст. Рея, що знаходилась прямо перед гетьманськими позиціями на ст. Кодня, прибув загін повстанців, які гетьманці оцінювали в 150 осіб (*Нашь путь. – К., 1918. №8, 27 (14) ноябрю 1918*). 27 і 28 листопада республіканські війська вели важкі бої, штурмуючи ст. Кодня і, ймовірно, зазнаючи при цьому великих втрат. Ввечері 28 листопада гетьманці були змушені залишити станцію, але, вірогідно, встигли розібрати або пошкодити колію, що може пояснити те, що республіканці зрештою увійшли в місто не потягом. Дізнавшись про неминучість вступу військ Директорії у Житомир, Д. Андро спільно із рештками Волинського офіцерського загону вночі 29 листопада швидко покинув місто і вирушив на автомобілях у напрямку на Коростень. У самому ж місті, на світанку, дізнавшись про втечу гетьманських військ, владу захопив у свої руки Революційний Комітет, що складався з лівих есерів-інтернаціоналістів та більшовиків. Однак їх влада була чисто ефемерною і коли через декілька годин до міста увійшли підрозділи армії УНР на чолі з отаманом Хименком, Ревкому не було чим відповісти і він був розігнаний за відмову здати місто (*Республіка – Ж., 1918. № 3 5 грудня 1918*). На наступний день у Житомир прибув головнокомандувач Південно-Західного району В. Оскілко. Відразу було відправлено у Коростень загони для переслідування Андра і 30 листопада вони захопили місто.

Однак у Коростені гетьманці встигли сісти на потяг і вирушити на Київ. На жаль для них, в момент втечі із Житомира 1-й і 2-й курені Чорноморського Кошу після великого відходу від Києва отримали наказ зайняти залізничний відтинок Коростень-Київ, в т.ч. і Ірпінь. Прибувши на цю станцію під прикриттям бронепотяга, гетьманці були змушені дати бій чорноморцям і зрештою прорвалися в Київ, прибувши в місто через Пост-Волинський (*Смовський, 1938: 99 – 118*). Р. Гуль, учасник оборони Києва від

військ Директорії, яскраво описав його прибуття. Замість прославлених військ він побачив «грязних, усталых людей, напоминаючих не войска, а разбойничью банду». Неприємно шокувала оборонців Києва і чисельність загону (всього близько 300 осіб, з яких в строю лише 80) (*Гуль, 2008: 194 – 233*). Справа в тому, що більшість киян, включаючи оборонців міста, знаходились в інформаційній блокаді і поняття не мали, що в провінції ситуація настільки ж погана, як і в Києві. Прибувши в Київ, загін Андра приєднався до оборонців міста.

Захоплення Коростеня дало республіканським військам можливість встановити більш-менш стабільний контроль і над північною гілкою залізниці, яка йшла від Києва на Волинь.

Варто зауважити, що повстання лівих есерів і більшовиків в Житомирі стало сигналом до масштабного більшовицького повстання в його околицях. Одночасно з захопленням Житомира впродовж 29-30 листопада їх ревкоми повалили гетьманську владу в невеличких і віддалених від залізниці містечках Чуднові, П'ятці, Троянові, Сингурові. Полковник Оскілко займав принципово антибільшовицьку позицію, тож віддав наказ про придушення цих виступів, виділивши для цього досить значні сили, і за рахунок цього повстання було придушене до 10 грудня (*Яровенко, 2007: 124*).

Після захоплення всієї східної частини Волинської губернії республіканські війська почали вести досить довгу і виснажливу боротьбу в її західній частині проти гетьманських залог, більшовицьких загонів, а пізніше – і відділів військ Польської Республіки.

Висновки. Таким чином, бої в р-ні Козятин-Бердичів-Житомир стали одними з найважчих, і, за словами В. Оскілкі «найкривавішими» сторінками антигетьманського повстання Директорії (*Оскілко, 1924: 15*). Завдяки діям Волинського губерніального старости гетьманська влада була до 25 листопада відновлена вздовж залізниць на більшій частині території Волинської губернії, постала реальна загроза зв'язку між різними центрами повстання на Правобережній Україні. Андро став справжньою знаменитістю у Києві, де щодня газети писали про його успіхи. Тим не менше, у зв'язку з неспівмірністю сил, загальною народною підтримкою республіканських військ, питання поразки нечисленних загонів губерніального старости було лише питанням часу.

Зайняття Бердичева республіканськими військами дозволило їм налагодити міцний зв'язок між центрами повстання, поступово поширювати свою владу Волинською губернією, мобілізуючи населення, а також створити міцне запілля для ведення тривалої облоги Києва. Успіхи ж під Житомиром, Коростенем і Коростишевом дозволили республіканським військам на початок грудня 1918 р. оточити столицю України не лише з Південного заходу, але й з Північного заходу. Таким чином, ми впевнено можемо називати зазначену операцію республіканських військ УНР однією з ключових подій антигетьманського повстання.

Використані посилання

Антонишин, А. (2012). Ліквідація гетьманської влади в Подільській губернії (1918 рік). *Вісник КНЛУ. Серія Історія, економіка, філософія*, 17, С. 145 – 153.

Винниченко, В. (2008). *Відродження нації (Історія української революції: березень 1917 р. – грудень 1919 р.)*. Київ: Книга Роду. 797 с.

Гай-Нижник, П. (2020). Утворення Директорії УНР та формування її військових підрозділів під час антигетьманського заколоту (листопад–грудень 1918 р.). *Гілея*, 156(5), С. 12 – 33.

Голось Києва (1918). №160, 21 (8) листопада.

Голось Києва (1918). №164, 26 (11) листопада.

Голось Києва (1918). №166, 28 (15) листопада.

Гуль, Р. (2001). Киевская эпопея (ноябрь–декабрь 1918), *1918 год на Украине*. Москва, С. 194 – 233.

Дем'янюк, О.Й. (2011). *Військово-політичні аспекти розвитку Волинської губернії у 1914–1921 роках*. Луцьк: Твердиня. 320 с.

Кислицын, В.А. (1936). *В огне Гражданской войны: мемуары*. Харбин: Наш Путь. 113 с.

Котляр, Ю. та Левченко, Л. (2019). Регіональний зріз Української революції 1917–1921 рр.: Миколаївщина. *Український історичний журнал*, (5), С. 122 – 146.

Нашь путь (1918а). № 6, 24 (11) листопада.

Нашь путь (1918б). № 8, 27 (14) листопада.

Оскілко, В. (1924). *Між двома світами*. Ч. 1. Рівне: Накладом управи Української народної партії (с.-с.). 72 с.

Республіка (1918) № 3, 5 грудня.

Республіканські Вісті (1918). № 1, 29 листопада.

Республіканські Вісті (1918). № 2, 30 листопада.

Россия (1913) *Географическое описание Российской Империи по губерниям и областям с географическими картами*. Санкт-Петербург: тип. «Бережливость». 286 с.

Савченко, В. (1936). Нарис боротьби війська УНР на Лівобережжі наприкінці 1918 та початку 1919 рр. (на підставі документів та оповідань свідків). *За державність: матеріали до історії Війська Українського*, 5, С. 169–199.

Село (1918). № 1.

Село (1918). № 4.

Смовський, К. (1938). Окремий Чорноморський Кіш, *За державність*, 8, С. 99–118.

Тинченко, Я. (2009). *Українські збройні сили: березень 1917 р. – листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії)*. Київ: Темпора. 480 с.

Україна: Хроніка ХХ ст. Рік 1918 (2005) Довідкове видання. Київ: Інститут історії України НАН України. 402 с.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ України) (1918) Ф. 1216, Оп. 1, Спр. 95, Арк. 254.

ЦДАВОВУ України. (1918) Ф. 1216, Оп. 1, Спр. 73, Арк. 160.

ЦДАВОВУ України. (1918) Ф. 1064, Оп. 2, Спр. 11, Арк. 3 зв.

Чериковер, І.М. (1923). *Антисемітизм и погромы на Украине 1917–1918 гг.* Т. 1. Берлін. 335 с.

Чиркова, М. (1999). Антигетьманське повстання в Полтаві в листопаді 1918 р. *Студії з архівної справи та документознавства*, 5, С. 241–244.

Шаповал, М. (1958). *Гетьманщина і Директорія. Спогади*. Нью-Йорк. С. 126 с.

Яровенко, Т. (2007). *Між трьох вогнів*. Луцьк. 355 с.

References

Antonyshyn, A. (2012) 'Likvidatsiia hetmanskoï vlady v Podilskii hubernii (1918 rik)', *Visnyk KNLU. Seriia Istorii, ekonomika, filozofii*, 17, pp. 145–153 (ukr).

Vynnychenko, V. (2008) *Vidrodzhennia natsii (Istorii ukrainskoï revoliutsii: berezen 1917 r. – hruden 1919 r.)*. Kyiv: Knyha Rodu. 797 p. (ukr).

Hai-Nyzhnyk, P. (2020) *Utвориannia Dyrektorii UNR ta formuvannia yii viiskovykh pidrozdiliv pid chas antyhetmanskoï zakolotu (lystopad–hruden 1918 r.)*. *Hileia*, 156 (5), pp. 12–33 (ukr).

Golos Kieva (1918a) No. 160, 21 (8) noiabria (rus).

Golos Kieva (1918b) No. 164, 26 (11) noiabria (rus).

Golos Kieva (1918c) No. 166, 28 (15) noiabria (rus).

Hul, R. (2001). *Kievskaiia epopeia (noiabr–dekabr 1918)*. *1918 god na Ukraine*. Moskva, p. 194-233 (rus).

Demianiuk, O.Y. (2011). *Viiskovo-politychni aspekty rozvytku Volynskoi hubernii u 1914–1921 rokakh*. Lutsk: Tverdynia. 320 p. (ukr).

Kislitsyn, V.A. (1936) *V ogne Grazhdanskoï voiny: memuary*. Kharbin: Nash Put. 113 p. (rus).

Kotliar, Yu. and Levchenko, L. (2019). *Rehionalnyi zryz Ukrainkoï revoliutsii 1917–1921 rr.: Mykolaivshchyna*. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, (5), p. 122-146 (ukr).

Nash put (1918a) No. 6, 24 (11) noiabria (rus).

Nash put (1918b) No. 8, 27 (14) noiabria (rus).

Oskilko, V. (1924). *Mizh dvoma svitamy*. Part 1. Rivne: Nakladom upravly Ukrainkoï narodnoi partii (s.-s.). 72 p. (ukr).

Respublika (1918) No. 3, 5 hrudnia (ukr).

Respublikanski Visti (1918a) No. 1, 29 lystopada (ukr).

Respublikanski Visti (1918b) No. 2, 30 lystopada (ukr).

Rossiia (1913). *Geograficheskoe opisanie Rossiiskoi Imperii po guberniiam i oblastiam s geograficheskimi kartami*. Sankt-Peterburg: tip. 'Berezhlivost'. 286 p. (rus).

Savchenko, V. (1936) Narys borotby viiska UNR na Livoberezhzhi naprykintsi 1918 ta pochatku 1919 rr. (na pidstavi dokumentiv ta opovidan svidkiv). *Za derzhavnist: materiali do istorii Viiska Ukrainskoho*, 5, pp. 169–199 (ukr).

Selo (1918a) No. 1 (ukr).

Selo (1918b) No. 4 (ukr).

Smovskiy, K. (1938). Okremyi Chornomorskyi Kish. *Za derzhavnist*, 8, pp. 99–118 (ukr).

Tynchenko, Ya. (2009). Ukrainski zbroini syly: berezen 1917 r. – lystopad 1918 r. (orhanizatsiia, chyselnist, boiovi dii). Kyiv: Tempora. 480 p. (ukr).

Ukraina: Khronika XX st. Rik 1918 (2005). Dovidkove vydannia. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 402 p. (ukr).

TsDAVO Ukrainy (1918a). F. 1216, Op. 1, Spr. 95, Ark. 254 (ukr).

TsDAVO Ukrainy (1918b). F. 1216, Op. 1, Spr. 73, Ark. 160 (ukr).

TsDAVO Ukrainy (1918c). F. 1064, Op. 2, Spr. 11, Ark. 3 zv (ukr).

Cherikover, I.M. (1923). *Antisemitizm i pogromy na Ukraine 1917–1918 gg.* Vol. 1. Berlin. 335 p. (rus).

Chyrkova, M. (1999). Antyhetmanske povstannia v Poltavi v lystopadi 1918 r. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva*, 5, pp. 241–244 (ukr).

Shapoval, M. (1958). *Hetmanshchyna i Dyrektoriia. Spohady*. New York. 126 p. (ukr).

Yarovenko, T. (2007). *Mizh trokh volniv*. Lutsk. 355 p. (ukr).

Vasylynychuk A.

THE BERDYCHIV–ZHYTOMYR OPERATION OF THE REPUBLICAN TROOPS OF THE DIRECTORATE OF THE UKRAINIAN PEOPLE’S REPUBLIC DURING THE ANTI-HETMAN UPRISING (NOVEMBER 1918)

The article addresses one of the understudied aspects of the Ukrainian Revolution of 1917–1921, namely the Berdychiv–Zhytomyr Operation of the Republican troops of the Directorate of the Ukrainian People’s Republic during the Anti-Hetman Uprising in November 1918. The scientific problem lies in the insufficient attention paid by historiography to the regional dimension of the uprising, which is often simplified in scholarship to a short campaign culminating in the battle of Motovylyvka, while broader military actions in Volhynia and Right-Bank Ukraine remain poorly researched. The purpose of the study is to reconstruct the chronology of the fighting for Berdychiv, Koziatyn, Zhytomyr, Korosten, and adjacent areas, to evaluate the role of the Black Sea Kosh and local administrative bodies, and to determine the significance of these events for the overall outcome of the uprising and the siege of Kyiv.

The research methodology is based on a comprehensive analysis of archival materials, contemporary periodicals, participants’ memoirs (including V. Oskilko, K. Smovskiy, M. Shapoval), and relevant scholarly literature. Comparative source analysis and critical interpretation of contradictory evidence (such as troop numbers and battle outcomes) made it possible to provide a balanced reconstruction of events.

The results of the study demonstrate that the seizure of Berdychiv by the Republican forces provided vital supplies and enabled mobilization in surrounding districts, while controlling the Koziatyn railway junction ensured communication between different

centers of the uprising. The article highlights the role of Volhynian governor D. Andro, who attempted to organize resistance through local officer detachments, voluntary formations, and cooperation with German forces. Particular attention is paid to the battles for Zhytomyr and Korosten, where the interplay of regular troops, volunteer units, and local populations shaped the dynamics of the conflict.

It is concluded that the Berdychiv–Zhytomyr Operation was one of the decisive campaigns of the Anti-Hetmanate Uprising, securing the Right-Bank stronghold of the Directorate and facilitating the encirclement of Kyiv from both the southwest and northwest. Despite temporary counter-offensives organized by Hetmanate forces, the general superiority of the Republican army, combined with popular support, predetermined the eventual outcome. The findings stress the necessity of further in-depth research into the regional aspects of the uprising, particularly in Volhynia, as they had a substantial impact on the broader struggle for the restoration of the Ukrainian People’s Republic.

Keywords: Directorate, Ukrainian People’s Republic, Anti-Hetmanate Uprising, Volhynia Governorate.